

Recensioner

Om ”socialstatsprojektet”

Hans L Zetterberg, *Den svenska socialstaten – ett forskningsprojekt*. Stockholm: City University Press, 1992.

Anders E Borg, *Generell välfärdspolitik – bara magiska ord?* Stockholm: City University Press, 1992.

Helena Rivière, *Meningen var ju att hjälpa människorna, inte att ta ifrån dem ansvaret*. Stockholm: City University Press, 1993.

Minervas ugglas lyfte som bekant i skymningen. Det är väl därför knappast förvånande att den svenska välfärdsstatens kris stimulerat till ytterligare förstärkt forskning kring välfärdsstatliga problemställningar. Till och med Näringslivets fond och Timbro förlag, som annars knappast gjort sig kända för sitt välfärdspolitiska intresse, vill vara med och studera den svenska välfärdspolitiken under nittiotalet. I ett nystartat forskningsprojekt under ledning av Hans Zetterberg är avsikten att i stor skala analysera ”Den svenska socialstaten” av idag.

För närvarande (våren 1993) har tre rapporter från projektet publicerats. Hans L Zetterbergs *Den svenska socialstaten – ett forskningsprojekt*, summerar de olika delprojektens inriktning och förser dem med en sammanbindande text. Inte mindre än 16 olika delprojekt skisseras, varav vissa dock snarast är ”serviceprojekt” till andra och förser dem med programsammanfattningar och statistikunderlag. Utan att gå in i detalj på projektbeskrivningarna kan sägas att det reses många intressanta frågor kring den svenska välfärdspolitiken, varav flera varit relativt eftersatta i tidigare forskning. Det gäller t ex analyser av mediernas språk i välfärdsdebatten och studier av mötet mellan välfärdsstatens ”frontpersonal” och dess klienter.

Zetterbergs skrift ger ett fragmentariskt intryck. Korta koncisa projektsammanfattningar avlöses av Zetterbergs egna funderingar, ofta med svag anknytning till den forskning som skisseras. Emellanåt tappar han dessutom sin intellektuella distans och far ut i diatriber mot den svenska välfärdspolitikens nuvarande inriktning, där de ”arbetsfria försörjningsöppningarna” gjort välfärdsstatliga bidrag till ”en slags födkrok”, där ”man i arbetsför ålder på egen hand får dra sig ur arbetsmarknaden när det känns så”, där de radikala teoriernas tro på ”att man måste slå sönder familjen för att införa socialismen” lett till att man ”i Sverige kan ta sin unge och gå ifrån sin familj och räkna med välfärdsstatens stöd”. Här anas en spänning mellan ideologiskt syfte och intellektuellt innehåll som inte lovar gott inför projektets senare faser.

Med tanke på de många intressanta problemställningar som innefattas i projektbeskrivningarna är det ändå med en känsla av förväntan man sätter sig att läsa de första delrapporterna från projekten. Anders E Borgs *Generell välfärdspolitik – bara magiska ord?* ska granska de principiella och praktiska argumenten bakom den generella välfärdspolitiken för att utröna deras hållbarhet. Åtminstone är detta vad bokens baksidestext utlovar. Ganska snart står det dock klart att det snarare är fråga om en lång ensidig plädering mot den svenska välfärdspolitiks fördärvlighet. Borg menar att samtliga de argument som förts fram för den generella välfärdspolitiken saknar grund. Den omfördelar inte resurser, tar man hänsyn till beskattningen är den minst lika integritetskränkande som en marginell välfärdspolitik, den försämrar den ekonomiska tillväxten, den skapar inte större uppslutning i befolkningen, den står i motsättning till centrala värden som lokalt självbestämmande.

Vad kan man då säga om Borgs argumentation? Det mest påtagliga är att refererandet av empirisk forskning är synnerligen selektivt. Borg anklagar flitigt sina kontrahenter för bristande empiriskt stöd. Samtidigt väljer han själv att bara citera forskningsresultat som stöder hans teser, medan de som visar motsatsen ignoreras. Borg citerar t ex inte de omfattande fördelningsstudier som bedrivits inom den sk Luxembourg Income Study, som visar att Sverige åtminstone under åttiotalet hade västvärldens klart jämlikaste fördelning av disponibla inkomster, och att en stor del av detta kunde förklaras av transfererings- och skattesystemens omfördelningseffekter. Inte heller refereras de svenska levnadsnivåundersökningarna, som bl a visat på en klar utjämning av resurser och levnadsvillkor till följd av den offentliga sektorns organisering. Efter dessa flagranta utelämnanden framstår onekligen Borgs påstående att "samhällsvetenskaperna visat ett förvånansvärt litet intresse för en seriös utvärdering av de fördelningspolitiska konsekvenserna" av välfärdsstaten (s 64) i något märklig dager.

Ett exempel som jag råkar känna ovanligt väl, min avhandling om attityder till svensk välfärdspolitik, illustrerar också Borgs skeva refererande. Här har han fastnat för ett marginellt tema i avhandlingen, där jag konstaterar att den svenska välfärdspinionen inte tycks så väsensskild från den nordiska eller engelska. Andra mer centrala delar av resultaten, där det bl a framgår att riktade bidrag som social- och bostadsbidrag har ett klart lägre opinionsstöd än generella program, samt att stödet för fortsatt skattefinansiering och service i offentlig regi är mycket starkt, ignoreras fullständigt.

Tagna var för sig skulle naturligtvis dessa och andra skevheter kunna förklaras av en olycklig lapsus eller slarvigt läsande. Systematiken i det hela leder dock snarare till slutsatsen att Borg ägnar sig åt ett avsiktligt förvrängande av forskningsresultat för att de ska stämma med den tes

om den generella välfärdspolitikens undermålighet han tidigt spikar fast i texten. Det går helt enkelt inte att lita på en forskare som så låter sina förutfattade meningar styra perception och referat.

I slutsatsen låter Borg följdriktigt de vetenskapliga benkläderna falla helt och framträder snarast som moderat partidemagog. ”Den nuvarande regeringen har på en rad områden inlett denna viktiga process”, heter det om omprövningen och nedmonteringen av generella välfärdspolitiska program. Borg hyser ingen tvekan om att detta kommer att bli en smärtsam process, ”men det måste ske” tillägger han ödesmättat. Som en exposé över den nuvarande välfärdspolitiska positionen hos centrala delar av Moderata samlingspartiet blir därför Borgs text ett intressant och välskrivet bidrag. Men forskning blir det nu inte.

Risken för skevt referande av forskning är mindre i den tredje av socialstatsprojektets skrifter, Helena Rivières *Meningen var ju att hjälpa människorna, inte att ta ifrån dem ansvaret*. Rivière citerar nämligen överhuvudtaget ingen forskning, uppenbarligen har inget tidigare sagts som har relevans för hennes problemställning. Vilken den nu är, är inte alldeles lätt att utröna. Enligt projektbeskrivningen ska det handla om ”mediernas språk i välfärdsdebatten”. Det är emellertid inte det boken handlar om. Istället får de tidningsreferat Rivière diskuterar stå som verklighetsbeskrivningar av ett social-Sverige i upplösning, där samhällsmoralen är satt på undantag i välfärdsstatens kvävande omfamning.

Det är mycket som ådrar sig Rivières misshag i den svenska samtiden. ”En kollektivt framodlad människa på barnpromenad genom livet, en bräckligare människosort bakad av all denna goda vilja”, ”den tålmodsprövande väntan på att även korskallen ska få tala till punkt”, ”utslätandet, överslätandet, idiotiserandet”, ”en sorts anpasslig blöthet som breder ut sig”, ”självd destruktiva puckon”, ”den professionellt tårfyllda blicken”, ”smörig moral” och så vidare. Sida upp och sida ned. Rivière längtar efter ”råare tonfall, hårdare sanningar” och gör sannerligen sitt bästa för att leverera.

Det är framförallt tre grupper som är i skottgluggen: bidragstagare, offentliga tjänstemän och socialdemokratiska politiker. Man hade ju lätt kunnat föreställa sig att en historia om ”moralupplösning” i nittioalets Sverige skulle handla om bankaffärer och fallskärmsavtal. Så icke i Rivières värld: där upplöses moralen endast i den offentliga sektorn, där är det bara socialdemokrater som ljuger och far med dubbelmoral.

Som en provkarta på Helena Rivières personliga fördomar om människor vars samhällsposition och livsvillkor hon inte delar, som ett samtidsdokument över vad en kvinna ur den egenföretagande stockholmsintelligentian kan tänkas förfasa sig över när hon blåddrar i sina morgontidningar, saknar boken kanske inte helt intresse. Men något kunskapstillskott därutöver finns inte att hämta.

Vi kan bara hoppas att senare bidrag till "Socialstatsprojektet" låter den intellektuella nyfikenheten snarare än förutfattade meningar och politisk demagogi styra. Forskningsprogrammet förtjänar ett bättre öde än så här.

STEFAN SVALLFORS
Sociologiska institutionen
Umeå universitet

Walter Korpi, m fl: *Halkar Sverige efter?* Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1992.

Det kan inte ha undgått många svenska tidningsläsare att Walter Korpi har varit på krigsstigen mot alla de ekonomer, politiker, journalister och annat okritiskt folk som tror på myten att Sverige allvarligt halkat efter vad gäller ekonomisk tillväxt under senare årtionden. Den här boken verkar vara Korpi's slutoffensiv.

I bokens första del utvidgar Korpi sin tidigare granskning av Sveriges tillväxt till hela perioden från 1820 till 1990. Han mäter tillväxt på olika sätt (BNP, BNP per capita, BNP i köpkraftspariteter, absolut och procentuell ökning, flera produktivitetmått) och jämför Sverige med olika grupper OECD-länder. Även efter den här vidare granskningen av en massa ytterligare datamaterial har Korpis slutsats, inte helt oväntad, förblivit oförändrad: det finns inga som helst empiriska belägg för en långvarig och allvarlig eftersläpning av Sveriges ekonomiska tillväxt jämfört med andra västländer. Korpi avslutar med några eftertankar om hur myten om Sveriges eftersläpning har kunnat spridas så brett trots att tillgängliga uppgifter visar raka motsatsen. Han pekar på resursövervikten hos de krafter som är intresserade av att främja marknadens roll på bekostnad av politikens, på ekonomernas rädsla för att ifrågasätta disciplinens dogmata, m fl, som har lett till en ideologiskt motiverad "grov oaktsamhet med fakta" (s 117). Samhällsforskningen, konkluderar Korpi, befinner sig uppenbarligen fortfarande i medeltiden vad gäller sin känslighet för ideologiska och politiska innebörder och påtryckningar.

Bokens andra del består av ett urval av de "viktigaste inläggen" i polemiken som Korpis ursprungliga artikel i *Ekonomisk Debatt* utlöste, hans nyskrivna "slutreplik" och en kommentar av den Korpi-vänliga ekonomiprofessorn Sören Wibe. Debatten kretsar kring en hel del tekniska och tolkningsfrågor, såsom vilka mått är de mest tillförlitliga, vilka länder man ska jämföra Sverige med och vilka tidsperioder man ska välja och om man ska tolka relativt sämre perioder för Sverige som

tecken på "systemfel" eller som tillfälliga konjunktursvagheter. Ömsesidiga anklagelser till medvetet eller omedvetet vilseledning flyger fram och tillbaka. Vi är långtifrån den berömda svenska konsensandan som beundrare av "Svenska Modellen" pratar så gärna om. Med allt detta har det inte blivit lättare för icke experter att bedöma vem som har rätt och vem som har fel, vem som vilseleder och vem som berättar sanningen.

En sak verkar vara klar: inte heller den här boken har lyckats övertala dem som var övertygade att Sverige har hamnat på efterkälken på grund av "Svenska Modellens" hämmande inflytande. Korpi opponenter från SNS Konjunkturrådet tycker att deras ståndpunkt bara stärkts under polemiken (s 211). I Lindbeckkommissionens rapport och den politiska debatten därefter hittar man inte heller något som helst tvivel om att landet har hamnat på efterkälken. Men det vore kanske en smula optimistiskt att tro att det skulle vara annorlunda nu när Sverige uppenbarligen genomgår sin värsta ekonomiska kris sedan 30-talets Stora Depression. Sedan boken kom ut har det bara blivit värre med ekonomin så att vi nu har högre arbetslöshet än USA – något närmast otänkbart för bara ett par år sedan.

När boken skrevs var de senaste tillgängliga siffrorna från år 1990. Som Korpi hävdar upprepade gånger behövde de dåliga indikatorer för 1989 och 1990 inte nödvändigtvis peka på ett allvarligt trendbrott. Men nu, i mitten av 1993, med åtminstone ett "annus horribilis" till i utsikt, ser det i mångas ögon annorlunda ut. Visar inte den nuvarande situationen att de som Korpi så hårt kritiserat måste ha haft rätt på det hela taget?

Att frågan om det senaste "trendbrottet" återkommer flera gånger i boken är någorlunda symptomatiskt för hela debatten och det förklarar delvis varför den blev så svår att överskåda. Debattörerna, väl medvetna om debattens starka ideologiska resonanser, hoppar ständigt mellan olika aspekter, mått, jämförelser och sidospår. Detta gör det utomordentligt svårt för icke initierade läsare, som jag, att se skogen utan att fara vilse mellan träden.

Således förlorar man lätt ur sikte Korpis ursprungliga frågeställning: "kan man med tillgängliga fakta bekräfta den vitt spridda föreställningen om en långvarig och allvarlig svensk eftersläpning i ekonomisk tillväxt orsakad av den svenska modellen?" (s 12). I denna kan man urskilja två delfrågor: 1) halkar Sverige *allvarligt* och *långvarigt* efter? och, om det är fallet, 2) är det på grund av att "svenska modellen" kännetecknas av en relativt "stor offentlig sektor, ett väl utbyggt välfärdssystem, en långt driven jämlikhetspolitik och – framförallt – höga skatter" (Wibe, s 228)? Om det finns en sak som boken tydligt visar är det att det i praktiken är utomordentligt svårt att hålla dessa skenbart

separata frågor isär.

Det jag saknar mest är ett försök till en någorlunda neutral (om en sådan finns!) sammanfattning av vart debatten har lett, vad man inte längre är oense om och vad som kvarstår som tvistefrågor. Utan en sådan sammanfattning får man lätt intrycket att debatten ingenstans har lett och att ståndpunkterna är lika låsta ideologiskt som tidigare. Efter mycket ansträngning kom jag själv fram till följande slutsatser som jag tror man kan dra oavsett vilken sida man tillhör.

För det första, hur man än mäter ekonomisk *tillväxt* – BNP per invånare i fasta eller löpande kronor och priser, i köpkraftspariteter, procent eller olika produktivitetmått – låg Sveriges genomsnittliga årliga tillväxt över OECDs medelvärde under 60-talet och har sjunkit under OECDs medelvärde efter det. För det andra, hur man än möter de relativa *nivåerna*, om man jämför 60-talet med hela perioden efteråt så har Sverige förlorat mycket av sitt försprång och fallit några platser i ländernas rangordning.

Eftersläpningshypotesen är huvudsakligen baserad på de här uppgifterna. Men det är också klart att Sveriges relativa prestation inte fallit graduellt och kontinuerligt under den långa perioden sedan början av 70-talet. Till år 1975 låg Sverige ganska bra till, sedan följde en mycket dålig period efter ”överbrygningspolitikens” misslyckande till 1978–79, följt av en tämligen kraftig svensk återhämtning som började avta ungefär 1987 och slutar med de katastrofala åren 1989–90. Det beror lite grand på hur man mäter och vilka år man tar,¹ men i stort sett är detta mönstret oomtvistat.

Sedan är det dock slut med enigheten. Det finns ett antal skenbara tvistefrågor som egentligen inte spelar så stor roll i debatten eller som inte *borde* göra det. Bland de senare finns dispyten om man ska ta BNP eller BNP per invånare (det sista tycker jag självklart är att föredra), fasta eller löpande kronor och priser (visst sjunker svenskarnas levnadsstandard något med devalveringarna men att deflatera hela BNP:n med kronans flytande värde är orimligt, och Korpi 1985 års priser och växelkurser verkar inte gynna Sverige), och periodiseringen (accepterar man det årliga mönstret som jag ovan skissade så blir det litet barnsligt att försöka stärka sin ställning genom att välja olika perioders genomsnittssiffror). Likaså, medan under debatten (och under Sören Wibes inflytande, får man anta) Kropi mer och mer tenderar till att understryka jämförelser i absoluta istället för procentuella siffror tar hans opponenter inte upp den uppmaningen. Det är rätt synd eftersom det bakom skillnaden ligger mycket intressanta antaganden om tillväxtens långvariga karaktär, som Wibe visar i sitt slutord.

Korpi och hans motparter diskuterar en hel del vilka mått som är bäst, BNP mot BNI, olika produktivitetmått för tillverkningsindustrin,

osv, men inte ens detta är riktigt centralt i debatten. Huvudstridsfrågan är framförallt *vilka länder* man ska jämföra Sverige med. Från början har Korpi hävdad att man ska begränsa jämförelsen till de år 1970 sju rikaste OECD-länderna, tre av vilka var rikare än Sverige och fyra fattigare. Detta motiveras med konvergensteorin enligt vilken fattigare länder gynnas av den så kallade "efterföljareffekten" eller "upphinnarfaktorn." Debatten kring detta har varit ganska förvirrande. Medan Korpi på slutet själv verkar avvisa konvergensteorin ju mer han blir förtjust i absoluta jämförelser, försöker hans kritiker diskreditera teorin men accepterar samtidigt ändå att man ska begränsa jämförelsen till de rikaste 14 länderna. Gör man detta så visar det sig att tre länder som inte ingår i "Korpis sju" har gått förbi Sverige sedan 70-talet: Luxemburg, Island och Norge. Då blir frågan förstuds hur mycket vikt man ska tillräkna de tre. Och inkluderar man fler länder i jämförelsen så ser det förhållandevis sämre ut för Sverige. Faktum är att båda sidor accepterar att man ska begränsa jämförelsen till de rikare länderna och att båda sidors argument för att inkludera färre eller fler länder verkar vara lika godtyckliga (ska man ta in lika många länder över och under Sverige i rangordningen eller alla länder inom ett visst avstånd över och under Sveriges BNP?).

Det är också oomstridligt att den grupp av 9 länder som var rikast i OECD år 1970 hade genomsnittliga tillväxtsiffror – hur man än mäter dem – under perioderna 1960–73, 1973–79 och 1979–89 som var nästan identisk med svenska siffror. Detta är ingen bagatell. Det betyder att åtminstone de grovare marknadsliberala versionerna av eftersläppningstesen kan sägas ha vederlagts. Hypotesen att givet Svenska Modellens stora offentliga sektor, höga skatter osv, måste svenska ekonomin ha visat en *långvarig, allvarlig* och *kontinuerlig* försämring relativt alla eller de flesta rika länder, håller helt enkelt inte. Att vi har kommit så långt betyder att debatten redan har varit ganska fruktbar i förhållande till den samhällsvetenskapliga vanan.

Men sedan kan man ändå vara mycket oense om hur bra eller dålig den Svenska Modellen faktiskt har varit för den svenska ekonomins tillväxt. Detta blir tydligt när man tittar på den andra stora skillnaden mellan debattörerna. Även när de verkar vara ense om vilka Sveriges svagaste och starkaste år var så är deras tolkningar varandras exakta spegelbild. Korpi ser perioderna av relativ eftersläppning konsekvent som tillfälliga episoder i ett i stort sett hyggligt utvecklingsmönster, medan hans kritiker tvärtom konsekvent anser perioder av relativt snabbt tillväxt som tillfälliga men inte hållbara undantag i en långvarig nedgång! Samtidigt är motiveringarna som ges för båda sidors tolkningar alldeles för tillfälliga och hastiga för att kunna övertyga.

Var man står i den här frågan beror på vad man betraktar som det

mest rimliga alternativet eller som Sveriges "naturliga" dvs utan den "Svenska Modellens" effekter) tillväxttrajekt. Det är förstås detta stilla antagande som också bestämmer mycket av debatten om vad man ska jämföra Sverige med, om man ska titta på absoluta eller procentuella skillnader, osv. Det går rimligen att anta att Sverige skulle ha kunnat behålla 60-talets höga procentuella tillväxten som t ex Japan, Kanada eller Finland, men det finns också, som Wibe visar, åtminstone lika goda grunder för att tro att Sveriges tidigare höga tillväxttakt var en historiskt unik och tillfällig avvikelse från en mycket blygsammare "naturlig" stig.

För att bestämma vilka antaganden som är rimligare räcker det inte att helt enkelt jämföra Sveriges tillväxtsiffror med andra länders, därför att själva urvalet av jämföreländer beror på samma antaganden. För att få en empiriskt grundad idé om hur skadlig eller oskadlig en stor offentlig sektor faktiskt är för ekonomisk tillväxt behövs detaljerade granskningar av sambandet mellan politik, särskilt stora politikskiften (t ex Thatcherism, Frankrikes socialistiska regeringens politiska omsvängningar, osv), och ekonomisk tillväxt *ceteris paribus*. Men som bekant, och som debatten visar så tydligt, är i samhällsvetenskap *ceteris* nästan aldrig *paribus*. Och det betyder att debatten kommer att fortsätta och delvis vara ideologiskt driven också i framtiden.

Enligt Walter Korpi återspeglar debatten spänningen mellan marknadens ojämna maktresursfördelningen och politikens jämnare fördelning (åtminstone sedan införandet av allmän rösträtt). Detta har alltid varit huvudtemat i Korpis arbeten. Men man ska inte förenkla motsatsen alltför mycket. Det är lätt att underskatta olikheterna som stannar kvar eller nyskapas i politiken även med allmän rösträtt. Många av marknadens talesmän är uppriktigt övertygade att en välfungerande marknadsmekanism är en mycket pålitligare garanti mot koncentration av maktresurser än ett bara formellt jämnare politiskt system. Det intressanta i detta är kanske att båda sidor tenderar att kontrastera en abstrakt idealiserad version av den institutionella domän som man föredrar med en nästan diaboliserat "realistisk" version av alternativet: Korpi ställer ett idealdemokratiskt politiskt system vid sidan av verkligheten av oligopoliserade marknader, hans motståndare jämför verkligheten av en oundviklig centraliserande och korrupperande politik med idealen av en "perfectly competitive market". Men detta återspeglar djupare övertygelser som uppenbarligen lika mycket bestämmer vilka empiriska fakta man tar hänsyn till som de själva bestäms av sådana fakta.

AXEL VAN DEN BERG
Department of Sociology
McGill University, Toronto

NOT

¹ Det skulle ha varit utomordentligt värdefullt om det hade funnits i boken en stor tabell som visade siffrorna för olika mått för *varje* år så att man inte är tvungen att jämföra 15 olika tabeller för att kunna gissa hur det ungefär stod till året 1978 t ex.

Joachim Israel: *Martin Buber. Dialogfilosof och sionist*, Natur och Kultur, 1992.

I samband med att han 1989 upprätthöll en gästprofessur vid universitetet i Kassel höll Joachim Israel en föreläsningsserie över Martin Bubers dialogfilosofi. Professuren ifråga, som bär Franz Rosenzweigs namn, har inrättats med avsikten att invitera tyskfödda forskare som tvingades i emigration under nazismens terrorregim. På dess innehavare ställs kravet att en föreläsning ägnas åt ett tysk-judiskt tema. Med valet av Buber återvände Israel till, som han skriver, en man som "var med om att forma min ungdoms ideal och målsättningar" (11).

Av föreläsningarna har alltså blivit en bok: *Martin Buber. Dialogfilosof och sionist*. I denna presenteras Bubers liv, hans sionism, liksom hans socialism och judiska messianism. Men framför allt innehåller boken en framställning och diskussion av Bubers mest kända verk, och förmodligen tillika hans huvudverk, *Jag och Du* från 1923. Avslutningsvis görs en jämförelse mellan Buber och George Herbert Mead, samt redogörs för mottagandet av Buber i Sverige intill dags dato.

Israels publikationer från senare år har förbryllat många svensk sociolog. Bekymrade miner har syns i kafferum och korridorer. 'Är det verkligen sociologi han sysslar med?' Ätminstone för mig tycks emellertid klart att varje sociologi med teoretiska ambitioner förr eller senare leds ner till sitt filosofiska rotsystem. Sen må man kalla detta filosofi eller vad som helst. Att en ros doftar lika gott om den ges ett annat namn, det visste redan Romeo och Julia. 'Att vi förnekar reflexionen är positivismen', skrev Habermas i *Erkenntnis und Interesse* – och den tanken har väl inte helt förlorat sin aktualitet. Det har vidare hela tiden varit Israels uttalade ambition att utveckla de språkfilosofiska grundvalarna för en *kritisk samhällsteori*. På denna punkt finns det för övrigt uppenbara beröringspunkter med just Habermas. Det är ingen tillfällighet att Israel ägnar stort utrymme i sin näst senaste bok – *Språk och kunskap* (även den från 1992) – åt att relatera och avgränsa sitt projekt från Habermas motsvarande. Vad man möjligen kan kritisera Israel för är att övergången från språkfilosofi till samhällsteori (och dens vidare utveckling) har tenderat att alltför mycket hamna i skymundan jämfört med grundläggningsproblematiken.

Med Habermas delar Israel en på den sk lingvistiska vändningen baserad intersubjektivitetsteoretisk ansats. Språket är per definition något intersubjektivt. Denna ansats är förbunden med ett bestämt avståndstagande från vad som kallas ömsom medvetande- ömsom subjektfilosofi. Det är inte minst det faktum att Israel i denna fråga menar sig finna en bundsförvant i Buber (liksom i Mead) som gör att hans läsning av denna utfaller övervägande positivt.

Utän tvekan handlar det här om en grundfråga för den moderna tanken (om man får uttrycka sig så högrävande). Hur mycket jag än betraktar mig som Joachims elev, så är emellertid min ståndpunkt i denna fråga en annan än hans. Detta mindre i betydelsen att jag är övertygad om den motsatta positionens riktighet, utan snarare att jag betraktar det som en fråga som ännu i hög grad står och väger. För att belysa tematik vill jag i all korthet ta upp två punkter.

1. "Mitt 'jag' är ett resultat av interaktionens och inte en förutsättning för den." (125) I denna formulering ryms som jag ser det problems kärna. Från subjektfilosofiskt håll görs gällande att jag inte kan finna *mig själv* i den andre utan en tidigare förtrogenhet med mig själv. Det görs en grundläggande distinktion mellan en *förreflexiv* förtrogenhet med sig själv och det *reflexiva* självmedvetandet. Det senare må bli till med hjälp av eller via den andre; subjektiviteten i hela dess omfång har därigenom inte gjorts reda för. Tvärtom uppvisar denna kännetecken som vi inte själva fritt förfogar över och inte heller med hjälp av omvägen över den andre; vi är med Freuds ord 'inte herrar i vårt eget hus'. Jag finner mycket få spår hos Israel av den just framhävda distinktionen (som är absolut central för den nyare subjektfilosofins ripost mot intersubjektivitetsteoretiska grundläggningsförsök). En formulering som "jag handlar på ett sätt så jag 'vet med mig' vad jag gör" (150) skulle emellertid kunna tolkas i termer av en förreflexiv förtrogenhet med sig själv. 'Veta med sig' tolkas då som uttryck för ett *implicit* vetande, snarare än ett *propositionellt* sådant (som har formen, 'jag vet: jag p').

2. Manfred Frank har relativt nyligen publicerat ett arbete, *Selbstbewußtsein und Selbsterkenntnis* (1991), där han diskuterar dessa problem i dialog med framför allt strömningar inom nyare analytisk filosofi. Han kontrasterar där den gamla världens 'subjekttrötthet' med "den veritabla explosion av analytiska teorier om självmedvetande och subjektivitet" (159) som han finner i den nya världen. Frank menar to m att efter den språkfilosofiska vändningen har nu skett ett *återvändande* till medvetandefilosofi. Trendmätningar utgör naturligtvis i sig själva inga argument. Men de indikerar åtminstone att det här handlar om en i hög grad öppen fråga – enligt mitt förmenande långt mera öppen än vad Israel (och Habermas) tycks mena.

Nu tycker jag mig emellertid se kafferummens och korridorernas bekymrade miner i antågande. Det är hög tid att lämna rotsystemet.

Jag-Du och Jag-Det utgör för Buber *grundord*. Israel föreslår vad han kallar en 'konstruktivistisk' tolkning av dessa (108ff). Genom dem inte blott benämnes något, utan åstadkommes eller instiftas något som äger bestånd, nämligen grundläggande relationer och förhållningssätt. I Jag-Du-relationen möter vi ett annat subjekt, i Jag-Det-relationen har vi att göra med ett objekt, eventuellt ett objektifierat subjekt. Skulle Jag-Vi ha kunnat utgöra ytterligare ett grundord för Buber? Förvisso inte i en kollektivistisk betydelse, dvs som en relation där Jag slukas av Vi. Däremot förefaller det mig mycket väl ha kunnat gjort det i betydelsen av gemenskap. Israel hänvisar mer än en gång till Tönnies berömda begreppspar *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*. I relationen mellan Jag och det mångfaldiga Duet korsas Bubers långtifrån glasklara men ofta suggestiva tankar kring socialism, chassidism, messianism och kibbutzen som platsen för en ömsesidig gemenskap mellan människor. Måhända visar kibbutzens utveckling från *Gemeinschaft* till *Gesellschaft* att detta bara var en vacker dröm. Håller vi oss emellertid till det i en snävare bemärkelse mellanmännsliga så tror jag inte detta kan äga bestånd utan att även det kristna grundordet 'förlåtelse' åstadkommes eller instiftas. Detta förefaller dock vara frånvarande hos Buber. Det är synd, ty förlåtelsen är i högsta grad något som sker *mellan* människor. Överhuvudtaget tycks mig kristendomen inte sakna en dialogfilosofisk potential. Jag tänker t ex på Jesus ord: 'Där två eller tre är samlade i mitt namn är jag mitt ibland dem.' (Matt 18:20)

Att den Buber som var en varm förespråkare för ett nära judiskt-arabiskt samarbete denna höst är brännande aktuell behöver knappast påpekas. Inte minst mot bakgrund härav är det intressant att ta del av Israels diskussion av Bubers sionism.

Under senare år har i Sverige och annorstädes relationen mellan Jag och ett Det som går under namnet Marknaden i hög grad stått i centrum för intresset. Det är inte heller gemenskapens utan snarare kollektivens Vi (kontrasterade mot Dom) som gör sig gällande i debatten och verkligheten. Det är idag på många håll långt mellan Jag och Du, eller, som Ferlin skrev, 'mellan hjärta och hjärta'. Jag tror man kan säga att Israel i dagsläget befinner sig i vilt uppror mot dessa sakernas tillstånd. Det handlar då inte minst om att vara trogen sin 'ungdoms ideal och målsättningar'.

CARL-GÖRAN HEIDEGREN
Sociologiska institutionen
Lunds universitet

Göran Sahlberg: *Drama och dilemma. Ungdomar om värnpliktens innebörd*, Uppsala: Institutionen för freds- och konfliktforskning, 1993.

Göran Sahlbergs avhandling *Drama och dilemma* behandlar de meningsinnebörder ungdomar tillskriver värnplikten före och under denna tjänstgöring och närmare bestämt förändringen av vad författaren benämner som ”de värnpliktigas subtext till värnpliktsrollen och hur denna sammanvävs med den offentliga försvarssemantiken” (s 13). I denna syftesbeskrivning påträffas två för avhandlingen bärande begrepp, nämligen den *offentliga försvarssemantiken* och de värnpliktigas *subtext* till denna utsaga. Hur skall då dessa begrepp förstås?

Med offentlig försvarssemantik (eller den *offentliga försvarstexten*) tycks författaren primärt avse den officiella framställningen av försvarsmaktens funktion. Detta offentliga ”common sense” talar om varför försvaret finns och hur människor bör förhålla sig till det. Men texten är i flera avseenden porös. Försvarssemantiken som sådan saknar omedelbar konkretisering (den pekar så t ex inte uttryckligen ut potentiella angripare). Det rör sig, kort sagt, om en hypotetisk utläggning. Dessa och andra förhållanden lämnar, i ett pluralistiskt samhälle, utrymme för en mer individuell innebördsbeskrivning, för aktörens egen läsning, revision och utfyllnad av den offentliga texten.

Avhandlingsförfattaren intresserar sig för två olika relationer till den offentliga texten, läsarens och aktörens. Från denna åtskillnad disponeras avhandlingens empiriska delar. Den första delstudien behandlar läsaren och består av en serie enkätstudier av gymnasisters förståelse av den offentliga försvarstexten, medan den andra delstudien rör ungdomar under värnpliktstjänstgöring, dvs textens aktör.

Den första delstudien frilägger en variationsrik och motsägelsefull subtext. En betydande andel av gymnasisterna uttrycker till synes oförenliga ståndpunkter. Några dissonansområden framstår som särskilt centrala, t ex *styrka* (dvs å ena sidan möjligheten till framgångsrikt försvar men å andra sidan risken av att möta en så överlägsen fiende att militärt försvar blir förödande), *etik* (dvs det är å ena sidan är det rätt att försvara Sverige men å andra sidan fel att döda) och *personliga uppföringar* (dvs å ena sidan är det nödvändigt att alla värnpliktiga medverkar i försvaret men å andra sidan innebär värnplikten negativa uppföringar för individen).

Avhandlingens studie av aktören och den offentliga försvarssemantiken baseras på kvalitativa intervjuer. Åtta värnpliktiga, hämtade ur enkätgruppen, studeras under loppet av deras värnpliktstjänstgöring. För analysen av denna grups upplevelser under värnpliktstiden tillförs bl a begreppsparet egocentrism och sociocentrism. Sociocentrism kan sägas stå för en samhällelig, kollektiv rationalitet och det är denna sociocent-

rism som kommer till uttryck i den offentliga försvarstexten. Här har samhällets överlevnad, inte individens önskingar för egen del, absolut företräde. Egocentrismen handlar därmed om de individuella innebörder som tillskrivs försvar och värnplikt. Enligt författaren förstod ingen av intervjupersonerna värnplikten i ensidigt egocentriska termer. Intervjupersoner med en högre grad av egocentrisk förståelse av värnplikten (som t ex betraktade värnplikten som ett led i personlighetsutveckling) upplevde emellertid tjänstgöringen som mest problematisk. Det militära system som ursprungligen sågs som ett medel för att nå individuella mål, tenderade allt mer att framstå som en motståndare.

Text och subtext

Göran Sahlberg söker ringa in subtexter till vad som benämns som den offentliga försvarssemantiken eller den offentliga försvarstexten. Beskrivningen av subtexten blir därmed starkt beroende av hur den offentliga texten bestäms. Men författaren har mycket litet att säga om denna text och någon substantiell definition föreslås aldrig. Ur framför allt formuleringen av enkätens frågor framgår emellertid att författaren i praktiken likställer den offentliga försvarstexten med de officiella försvarsmålsbeskrivningar som avges i samband med försvarsbesluten, dvs med en text i ordets mest bokstavliga bemärkelse. Att på detta sätt jämställa den offentliga försvarstexten – dvs ett utbrett medvetande om försvaret – med en formell, officiell text är på flera sätt tveksamt.

För det första måste det antas att den officiella försvarstexten innehåller åtskilligt som ligger utanför vad författaren återkommande beskriver som ett försvarspolitiskt common sense. Wilhelm Agrell (1985) har pekat på att officiella försvarstexter, som t ex försvarsmålsbeskrivningar, i praktiken opererar på olika nivåer. På en överordnad nivå är det möjligt att urskilja ett slags *överdoktrin*, dvs för svensk försvars- och säkerhetspolitik åtminstone fram till idag starkt förgivettagna axiom. Bland dessa återfinns vi så t ex Sveriges alliansfrihet, tanken på ett – som det brukar heta – ”för våra förhållanden starkt försvar” och allmän värnplikt. Denna överdoktrin har förmodligen under en stor del av efterkrigstiden ingått i ett kollektivt medvetande om försvar och värnplikt. Men de officiella försvarstexterna innehåller också en långt mer specificerad nivå, t ex principer för stridens förande. På denna konkretionsnivå kan vi anta att de officiella texterna är betydligt mindre kända. Denna misstanke får också indirekt stöd genom avhandlingens enkätstudier. Intervjupersonerna avstår helt enkelt i hög grad från att ge synpunkter på de delar av försvarsmålsbeskrivningarna som rör sig på denna operationella nivå (se t ex s 28), ett förhållande som dock aldrig kommenteras av författaren.

För det andra existerar systematiska utfyllnader till de formella försvarstexterna som jag skulle vilja beteckna som halvt officiella. Till dessa hör folkförsvarsideologin, dvs bl a uppfattningen att ett omfattande folkligt deltagande i försvaret inte endast är en militär nödvändighet utan också tillhör den politiska demokratin. Denna folkförsvarsideologi har sina rötter i en civilmilitär historisk kompromiss starkt besläktad med den historiska kompromiss mellan arbete och kapital Walter Korpi beskrivit (1978:349–354). Denna kompromiss – som å ena sidan garanterar ett ”för våra förhållanden starkt försvar” och å den andra en viss ”civilisering” av försvarets inre förhållanden – möjliggjordes bl a genom ett generationsskifte bland högre svenska officerare vid slutet av 1930-talet. En ny, pragmatiskt inriktad officersgrupp – den sk NMT-gruppen, dvs ledande militärer samlade kring tidskriften *Ny Militär Tidskrift* – strävade att bryta försvarets traditionella, ensidiga beroende av den politiska högern. Gruppen ville helt enkelt bredda det politiska underlaget för försvaret för att göra det mindre känsligt för politiska konjunkturen och varaktigt kunna stärka och modernisera det. Också socialdemokratin önskade en kompromiss i försvarsfrågan. Dels gällde det att i en allt mera spänd internationell situation förverkliga en stabil svensk säkerhetspolitik som hade officerskårens stöd och dels eftersträvades ett slags ”civilisering” och ”demokratisering” av försvaret och i detta sammanhang särskilt en breddning av officerskårens sociala rekryteringsunderlag (Borell, 1989:87–95). Att beskriva vad författaren talar om som ett svenskt försvars-common sense utan att ge en bild av den motsvarighet till saltsjöbadsandan som formeln *folk och försvar* rymmer, är knappast möjligt.

För det tredje handlar det kollektiva medvetandet om försvar och värnplikt om så mycket mer än endast officiella försvarsmålsbeskrivningar eller systematiska ideologiska utfyllnader av dessa. Jag tänker på de sociala innebörder som tillskrivits värnplikten, framför allt som en *position i livscykeln*. Värnplikten är en fast etablerad institution med en historiskt sett allt vidare räckvidd; från det tidiga 1800-talets kortvariga värnpliktstjänstgöring – med möjligheter till sk friköp – till en mot slutet av 1800-talet (och särskilt med 1901 års försvarsreformer) allt mera utsträckt, allt mera ingripande tjänstgöring för den överväldigande majoriteten män, särskilt i form av ungdomsårens grundutbildning. Övergången från ett civilt liv till ett liv ”under Kronan” har haft, och har fortfarande, en signifikant betydelse. Under generationer har den på olika sätt representerat övergången från pojke till man. Kraften i traditionen skall visserligen inte övervärderas, men värnplikens grundutbildning rör fortfarande ungdomar i en övergångsålder, ställer denna övergångstids frågor och skapar ett kollektivt medvetande kring dessa. Därmed är vi framme vid en helt central punkt. Som en väletablerad

(och starkt sanktionerad) position i livscykeln har värnplikten kommit att ingå i ett slags *förgivettaget händelschema*. En ung man förväntar sig helt enkelt att göra värnplikten på ett sätt som åtminstone liknar hans självklara förväntningar om att så småningom ta körkort och gifta sig. Medvetandet om värnplikten är med andra ord antagligen mer *praktiskt* än *diskursivt*. Men det resonemanget saknas helt i avhandlingen. Värnpliktens meningsinnebörd tenderar därmed att *övertideologiseras*. Detta framgår kanske tydligast i hanteringen av begreppen socio-centrism och egocentrism. Författaren underlåter konsekvent att se djupare, delade handlings- och tankestrukturer i vad som betecknas som en egocentrisk hållning och kan därmed inte spåra det mera praktiska kollektiva medvetandet om värnplikten. Denna bristande realism är delvis knuten till den kvalitativa studiens urvalsproblem.

Ett urval för en kvalitativ studie görs som regel inte med slumpens hjälp utan tvärtom med hjälp av avsiktliga val, styrda av forskningsproblemet. Tanken är att välja inte statistiskt representativa enheter utan vad som brukar betecknas som särskilt *informationsrika enheter*, enheter med speciella förutsättningar att kasta ljus över en frågeställning.

Intervjupersonerna till den andra delstudien utgjordes av frivilliga ur den inledande studiens gymnasistgrupp. Det finns starka skäl att misstänka att detta självurval genererat en grupp som i högre grad än vad som är vanligt betraktade den kommande värnpliktstjänstgöringen ur en ideologisk infallsvinkel. Men viktigare ändå: hela gruppen visade sig vara uttagen till någon typ av pluton- eller kompanibefälutbildning, dvs tillhörde därmed en kategori som omfattar ca 10 procent av en normal värnpliktskontingent. Vidare hade hälften av intervjupersonerna – efter egna initiativ – placerats i jägarförband och två av de åtta, slutligen, var kvinnor, dvs tillhörde den grupp om några hundra kvinnor som årligen söker sig till värnpliktsutbildning som inledningen på en militär yrkeskarriär. Gruppen intervjupersoner kan m a o karakteriseras som en marginal- eller extremgrupp. Extremgrupper kan i och för sig ha stort informationsvärde i kvalitativa studier, men i denna studie försvårar extremurvalet en fylligare bild av unga människors sätt att förstå sin värnpliktstid. Samtliga intervjupersoner ingick i en utbildning som kräver stor uppslutning till officiellt definierade roller. De utsattes inte bara för befälsutövning; de tränades i att själva föra befäl. Intervjupersonernas handlings- och tankeval begränsades därmed. För majoriteten av värnpliktiga gäller förmodligen ett slags pragmatism, dvs inte antingen alternativet att spela med inlevelse eller att inte spela alls, utan framför allt att spela med *distans*. Detta blir möjligt genom tillhörigheten i ett underordnat, mer eller mindre motspänstigt värnpliktskollektiv. För intervjupersonerna i avhandlingen gällde inte detta alls i samma grad (även om vi hos någon av dem påträffar drag av distansering). De rörde

sig i en värnpliktsmiljö som i ganska hög grad var färgad av den officiella militära kulturen. Miljön begränsade därmed intervjupersonernas kognitiva val i riktning mot att ”falla in” eller ”falla av”, dvs inordna sig i den officiellt definierade rollen eller bryta med systemet. Ett urval med större variation hade varit att föredra. Betydelsen av olika organisationssammanhang hade då kunnat belysas och delade mönster hade genom bakgrundsvariationen fått en särskild och tyngre roll.

Göran Sahlberg väljer att studera ungdomars meningsproduktion om försvar och värnplikt med hjälp av ett längdsnitt, dvs genom att – som han uttrycker det – successivt förflytta studien från ett avlägset dilemma till ett personligt drama. Forskningsuppslaget är mycket intressant. Genom att på detta sätt följa ungdomar över tid borde en informationsdjup bild kunna konstrueras. Men löftet infrias tyvärr aldrig riktigt. Det *diskursiva* medvetandet, som framför allt analyseras som möjliga avvikelser från den offentliga texten, görs inte tydligt eftersom den offentliga texten aldrig ens elementärt definieras. I den begränsade utsträckning det *praktiska* medvetandet om värnplikten tillåts framträda, förvisas det alltför snabbt till ett individuellt, ”egocentriskt” medvetande.

KLAS BORELL
Fakultetsopponent
Institutionen för socialt arbete
Mithögskolan, Östersund

REFERENSER

- Agrell, W (1985) *Alliansfrihet och atombomber. Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen 1945–1982*, Stockholm: Liber.
- Borell, K (1989) *Disciplinära strategier. En historiesociologisk studie av det professionella militärdisciplinära tänkesättet, 1901–1978*, Uppsala/Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Korpi, W (1978) *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen. Arbete, fackförening och politik i Sverige*, Stockholm: Liber.

Rättelse

Avslutningen av recensionen av Freddy Winston Castro: Bortom den nya medelklassen. Durkheim och de moderna professionella yrkesgrupperna. Stockholm/Stehag: Symposium Graduale 1992 bortföll olyckligt mellan andrakorrektur och tryckning i senaste numret av Sociologisk Forskning. Det bortfallna lyder:

Freddy Castros avhandling kräver en hel del av sina läsare. Den är väl värd att läsas – även av dem som inte är professionellt engagerade i professioner.

MATS FRANZÉN
Fakultetsopponent
Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

REFERENSER

- Parsons, Talcott (1979/1951): *The Social System*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Seyfarth, Constans: 'Über Max Webers Beitrag zur Theorie professionellen beruflichen Handelns, zugleich eine Vorstudie zum Verständnis seiner Soziologie als Praxis', i Johannes Weiß (utg.): *Max Weber Heute. Erträge und Probleme der Forschung*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft* (1980/1972; 5:e uppl.). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).